

I – NHỮNG ĐIỀU CẦN LƯU Ý

1. *Đất nước* là một tác phẩm lớn, tiêu biểu nhất cho sự nghiệp thơ ca của Nguyễn Đình Thi, đồng thời cũng là một trong số không nhiều những bài thơ xuất sắc nhất viết về đề tài đất nước của nền thơ hiện đại Việt Nam.

2. Quá trình hình thành và cảm hứng sáng tạo nên bài thơ *Đất nước* có nhiều điểm khá độc đáo. Đây là một bài thơ được hình thành từ ba mảng thơ khác nhau, được viết trong những thời gian cách nhau khá xa. Phần đầu của *Đất nước* chủ yếu được lấy lại (có sửa chữa) những đoạn trong hai bài thơ viết ở chiến khu Việt Bắc : *Sáng mát trong như sáng năm xưa*⁽¹⁾ và *Đêm mít tinh*⁽²⁾. Phần sau, từ “Ôi những cánh đồng quê chảy máu” đến hết, được viết vào năm 1955 tại Hà Nội. Như vậy, *Đất nước* được cấu tạo bằng cách “lắp ghép” những mảng, những đoạn thơ khác nhau. Nhìn từng phần, tưởng như rời rạc, nhưng nhìn tổng thể, bài thơ vẫn liền mạch, nhất quán nhờ sự thống nhất của nội dung tư tưởng và cảm xúc. Mặc dù có sự khác biệt về thể thơ, giọng điệu, nhịp điệu,... giữa các phần nhưng *Đất nước* vẫn có được tính chỉnh thể của một tác phẩm nghệ thuật và người đọc vẫn cảm nhận nó như một bài thơ liền mạch. Có thể xem bài thơ như một sự tổng kết những cảm xúc và suy ngẫm của Nguyễn Đình Thi về đất nước trong suốt những tháng năm kháng chiến chống thực dân Pháp.

3. Tiếp nhận bài thơ *Đất nước* chính là quá trình đọc một bài thơ trữ tình. Vì thế, điều quan trọng nhất là phải nắm bắt được tâm trạng của chủ thể trữ tình trong bài thơ này.

Trọng tâm của bài học là phần thứ nhất của bài thơ.

II – HƯỚNG DẪN ĐỌC THÊM

Dựa vào những câu hỏi trong SGK, GV nêu câu hỏi, hướng dẫn cho HS trả lời. Cần phát huy năng lực cảm thụ, khái quát riêng của từng HS. Trên cơ sở đó, GV tổng kết, nhấn mạnh những điều cần lưu ý.

---

(1) Tạp chí *Văn nghệ*, số 6, tháng 10 – 11 năm 1948.

(2) Tạp chí *Văn nghệ*, số Xuân, năm 1949.

Câu 1

Bài thơ chia làm 2 phần. GV hướng dẫn cho HS nêu ý chính của mỗi phần và giải thích mối quan hệ giữa các phần.

Câu 2

GV hướng dẫn cho HS cảm nhận được hình ảnh mùa thu Hà Nội trong niềm hoài niệm của nhà thơ (từ “Sáng mát trong” đến “lá rơi đầy”).

a) Khởi nguồn cho những cảm xúc và suy ngẫm về đất nước là những cảm giác được nảy sinh trong một buổi sáng mùa thu (thời hiện tại). Cách mở đầu này có phần giống với thể hứng trong ca dao :

Sáng mát trong như sáng năm xưa

Gió thổi mùa thu hương cốm mới

Tôi nhớ những ngày thu đã xa

Cảm giác *mát trong* của thời tiết mùa thu được truyền qua chuỗi âm thanh trong trẻo, nhẹ nhàng và êm dịu của câu thơ mở đầu, thấm vào hồn người đọc, gọi lên nỗi nhớ mùa thu năm xưa ở Hà Nội. Buổi sáng mùa thu trong lành, mát mẻ, gió nhẹ thổi và trong làn gió thoang thoảng mùi hương cốm mới. Một mùi hương thanh tao rất đời quen thuộc của Hà Nội. Chỉ bằng vài nét mà Nguyễn Đình Thi đã gọi lên được cả không gian và thời gian, cả màu sắc và hương vị của mùa thu.

b) Trong niềm hoài niệm của nhà thơ, mùa thu Hà Nội với những cảnh vật thiên nhiên và con người hiện ra thật cụ thể, sinh động và gợi cảm :

Sáng chớm lạnh trong lòng Hà Nội

Những phố dài xao xác hơi may

Người ra đi đầu không ngoảnh lại

Sau lưng thềm nắng lá rơi đầy

Với sự nhạy cảm, tinh tế, Nguyễn Đình Thi đã nhận ra cái chớm lạnh của buổi sáng mùa thu, cảm nhận được cụ thể cái xao xác của gió heo may trên những phố dài – một nét rất đặc trưng cho phố phường Hà Nội. Trên nền không gian và thời gian ấy, nhà thơ đã ghi lại thật sống động hình ảnh và tâm trạng của những chàng trai Hà Nội năm xưa phải rời thành phố rất đời thân yêu ra đi, dứt khoát nhưng cũng đầy lưu luyến. Hình bóng những con người hiện lên trong bức tranh tâm cảnh vừa có hình khối, đường nét, vừa có màu sắc, ánh sáng, tạo được ấn tượng sâu đậm, chất chứa những tâm trạng, nỗi niềm.

Những chi tiết về mùa thu Hà Nội trong tâm tưởng của nhà thơ rất đối da diết, nhớ nhung. Dáng vẻ trí thức tài hoa, lịch lãm trong thơ Nguyễn Đình Thi được bộc lộ rất rõ qua những chi tiết gợi tả đặc sắc này. Phải là người hiểu sâu sắc Hà Nội, gắn bó máu thịt với Hà Nội mới có thể chỉ bằng vài nét phác hoạ đã gợi lên được thần thái, cái hồn của mùa thu Hà Nội và tâm trạng của những con người năm xưa : *đẹp một cách hiu hắt, vắng lặng, phảng phất buồn*. Nỗi buồn đó vương vấn trong cái chớm lạnh của đầu thu, trong xao xác hơi may, trong khung cảnh thêm nắng lá rơi đầy, qua thái độ của người ra đi càng dứt khoát lại càng bộc lộ sự lưu luyến, qua nhịp điệu và âm điệu khoan thai, man mác buồn của cả khổ thơ,... Có thể nói, mỗi chi tiết, hình ảnh về mùa thu Hà Nội năm xưa như được chất lọc ra từ máu thịt, tâm hồn của chính nhà thơ. Đây là những câu thơ hay nhất, đẹp nhất của bài thơ *Đất nước*. Chỉ qua bốn câu thơ này, Nguyễn Đình Thi đã tự bộc lộ mình là một nghệ sĩ đa tài về thơ, hoạ và nhạc.

Câu 3

Từ niềm hoài niệm về mùa thu năm xưa của Hà Nội, cảm xúc thơ lại trở về với không gian và thời gian của ba câu thơ đầu – mùa thu hiện tại ở chiến khu Việt Bắc (đoạn thơ từ “Mùa thu nay khác rồi” đến “Những dòng sông đỏ nặng phù sa”).

Nếu như xem bốn câu thơ viết về mùa thu năm xưa ở Hà Nội là bức tranh mùa thu thứ nhất, thì đoạn thơ này là bức tranh mùa thu thứ hai – mùa thu ở chiến khu Việt Bắc trong những năm kháng chiến chống thực dân Pháp.

– Bức tranh mùa thu này hiện ra với những chi tiết, hình ảnh bình dị, dân dã, khoẻ khoắn và tươi sáng.

– Không gian rộng lớn bao la, không còn vắng lặng, hiu hắt nữa mà rộn ràng, nhộn nhịp những hoạt động.

– Tâm trạng của chủ thể trữ tình cũng có sự biến đổi rất rõ. Từ tâm trạng phảng phất một nỗi buồn hiu hắt khi hoài niệm về mùa thu Hà Nội năm xưa đã chuyển sang tâm trạng hào hứng, sôi nổi, tràn ngập niềm vui trước khung cảnh mùa thu ở chiến khu Việt Bắc. Cái *tôi* trữ tình cũng chuyển thành cái *ta*. Nhà thơ không chỉ nhân danh cá nhân mà còn nhân danh cộng đồng, nói lên niềm tự hào chính đáng, ý thức làm chủ non sông, đất nước.

Cảnh thu được cảm nhận qua tâm trạng, cảm hứng về mùa thu gắn liền với cảm hứng về đất nước trong từng thời kì lịch sử, mùa thu đất trời gắn liền với mùa thu cách mạng. Vì vậy, qua những bức tranh về mùa thu, có thể thấy được sự biến đổi tâm trạng của nhà thơ.

GV hướng dẫn HS phân tích những hình ảnh, chi tiết, nhịp điệu, cách phối hợp các câu thơ dài ngắn khác nhau, cách gieo vần, âm hưởng, giọng điệu, các biện pháp tu từ, nhất là phép lập (lập từ ngữ, lập kết cấu cú pháp) để làm rõ bức tranh mùa thu ở chiến khu Việt Bắc và tâm trạng của nhà thơ.

Câu 4

GV hướng dẫn cho HS phần thứ hai của bài thơ (từ “Ôi những cánh đồng quê chảy máu” đến hết bài), qua đó, thấy được những suy tư và cảm nhận của Nguyễn Đình Thi về đất nước.

Phần này tác giả tập trung khắc hoạ hình ảnh đất nước từ trong đau thương, căm hờn đã anh dũng đứng lên chiến đấu.

a) Viết về sự khốc liệt của chiến tranh, Nguyễn Đình Thi đã sáng tạo được những câu thơ thật xúc động, đầy ấn tượng :

Ôi những cánh đồng quê chảy máu

Dây thép gai đâm nát trời chiều

Những đêm dài hành quân nung nấu

Bông bông chôn nhơ mắt người yêu

Những câu thơ giàu giá trị tạo hình, gây được ấn tượng sâu sắc bằng những hình ảnh đập mạnh vào giác quan người đọc. Cảnh tượng vừa cụ thể, vừa khái quát, vừa hư, vừa thực. Những hình ảnh này được xây dựng bằng thủ pháp ngược sáng của điện ảnh làm nổi bật những tương phản gay gắt : trong ánh chiều tà, những hàng dây thép gai rào quanh đồn bốt giặc giăng tua tủa như đâm nát cả bầu trời quê hương ; ráng đỏ của buổi chiều tà chiếu xuống những rãnh cày làm cho cánh đồng vùng vành đai trắng đỏ rực lên như đang chảy máu. Từ một hình ảnh thực do quan sát được trong một chiều hành quân qua vùng Bắc Giang, Nguyễn Đình Thi đã nâng lên thành một hình ảnh có ý nghĩa biểu tượng khái quát về sự đau thương của đất nước trong chiến tranh. Chiến tranh đã biến những cảnh tượng thanh bình như cánh đồng quê, buổi chiều tà trở thành hoang vắng, đau thương, chết chóc. Đó là bức tranh ngoại cảnh, đồng thời cũng là tâm trạng nữa – tâm trạng được miêu tả gián tiếp qua ngoại cảnh thể hiện nỗi đau xót vô hạn của nhà thơ trước cảnh quê hương đất nước thân yêu bị tàn phá. Đúng như Hoài Thanh đã nhận xét : “Có những nhà thơ chỉ nói cái vui chiến đấu và chiến thắng. Nguyễn Đình Thi còn nói thêm những xót xa, mất mát”⁽¹⁾.

---

(1) Báo *Văn nghệ*, số 635, ngày 3 – 1 – 1976.

Trên cái nền của đất nước đau thương, Nguyễn Đình Thi đã làm nổi bật tâm trạng của người chiến sĩ : “Những đêm dài hành quân nung nấu – Bỗng bồn chồn nhớ mắt người yêu”. Nhà thơ đã cảm nhận sâu sắc những rung động tinh tế trong tâm hồn người ra trận. Những chữ *đêm dài đi với nung nấu* cùng với *bồn chồn* trong hai câu thơ đã diễn tả rất đạt mối quan hệ giữa tình cảm thương trực và đột xuất, thể hiện thật tài tình và sâu sắc sự hài hoà giữa cái riêng và cái chung, giữa tình yêu lứa đôi và tình yêu đất nước. Cái riêng cũng không thể tách rời mà hài hoà, trở thành một phần trong cái chung rộng lớn. *Đất nước* cũng như nhiều bài thơ khác của Nguyễn Đình Thi, cảm hứng về tình yêu – nhất là tình yêu trong chia li, xa cách – luôn hoà quyện với cảm hứng về quê hương, đất nước :

Đời anh có em như ngày có nắng

Yêu em, anh yêu cả mọi người.

(Chia tay, 1949)

Anh yêu em như yêu đất nước

Vất vả đau thương tươi thắm vô ngần.

(Nhớ, 1951)

Trăng soi khuôn mặt nghìn yêu dấu,

Ngày mai hai đứa đã hai nơi

Hai đầu đất nước trong đông bão

Cùng chung chiến đấu hai phương trời.

(Chia tay trong đêm Hà Nội, 1967)

b) Những khổ cuối của bài thơ giàu chất chính luận, tập trung thể hiện hình ảnh đất nước trong đau thương vùng lên anh dũng chiến đấu. Tác giả dùng những hình ảnh biểu tượng khái quát để diễn tả cuộc kháng chiến toàn dân, toàn diện đi đến chiến thắng. Đoạn thơ này đã sử dụng nhiều phép tương phản (*súng đạn / lòng dân, bát cơm / nước mắt, khói nhà máy / kèn gọi quân, ngày nắng đốt / đêm mưa giội*), lối nói cường điệu (*bát cơm chan đầy nước mắt...*). Nhịp thơ ngày càng sôi nổi, dồn dập. Các thủ pháp nghệ thuật nói trên đã có hiệu quả đáng kể, góp phần khắc hoạ hình tượng đất nước đau thương mà anh dũng, kiên cường, bất khuất. Đoạn thơ này cũng có những câu thơ hay, cô đọng, mang nhiều ý nghĩa, vừa có sức khái quát, vừa khơi gợi được trí tưởng tượng của người đọc : “Ôm đất nước những người áo vải – Đã đứng lên thành những anh hùng”, “Trán cháy rục nghĩ trời đất mới – Lòng ta bát ngát ánh bình minh”,...

Tuy vậy, đoạn thơ này có phần hơi dàn trải, không được hàm súc như đoạn trên. Ý tưởng cũng không thật mới mẻ. Sinh thời, Nguyễn Đình Thi cũng sớm nhận ra điều đó, và có lúc ông muốn cắt bỏ một số câu ở đoạn thơ này.

c) Bài thơ khép lại bằng hình ảnh khái quát, tượng trưng cho đất nước từ trong máu lửa của chiến tranh, từ trong đau thương, căm phẫn đứng dậy hào hùng :

Súng nổ rung trời giận dữ

Người lên như nước vỡ bờ

Nước Việt Nam từ máu lửa

Rũ bùn đứng dậy sáng loà.

Khổ thơ sáu chữ, với cách ngắt nhịp dồn dập, đều đặn, tạo nên một âm hưởng hùng tráng. Nguyễn Đình Thi đã dựng lại hình ảnh hào hùng của đất nước với một bối cảnh rộng lớn bằng thủ pháp điện ảnh – một nghệ thuật có tính chất tổng hợp. Những hình ảnh này tác giả lấy chất liệu trực tiếp từ chiến trường Điện Biên Phủ : Trong tiếng đại bác rền vang, rung trời chuyển đất, các chiến sĩ ta từ các chiến hào ào ạt xông lên như nước vỡ bờ, “tôi trông thấy các anh – Nguyễn Đình Thi kể – mình mẩy đầy bùn, nhưng khi nhảy lên trên mặt đất, các anh hiện ra chói loà trong ánh nắng”. Nhà thơ đã tạo nên bức tượng đài của đất nước sừng sững chói ngời trên cái nền của máu, lửa, bùn lầy, trong một không gian dồn dập, âm vang tiếng súng nổ rung trời.

Đất nước là bài thơ hay nhất của đời thơ Nguyễn Đình Thi. Bài thơ này cũng rất tiêu biểu cho cái nhìn nghệ thuật của ông về đất nước. Ông là nhà thơ của *đất nước trong đau thương*. Đất nước soi bóng vào tâm hồn ông, bộc lộ rõ nhất vẻ đẹp trong khổ đau, trong gian nan, vất vả, nhọc nhằn.

III – TÀI LIỆU THAM KHẢO

Nguyễn Đình Thi – Về tác gia và tác phẩm, Sđd.